

מסעי

"והורשתם את הארץ וישבתם בה"

הקדמה: הקושי בפרק ל"ג פסוק נ"ג

בפרשת השבוע (פרק ל"ג) נאמר:

נ. "וידבר ד' אל משה בערבת מואב על ירדן ירחו לאמר:
 נא. דַּבֵּר אל בני ישראל ואמרת אלהם: כי אתם עברים את הירדן אל ארץ כנען.
 נב. והורשתם את כל יְשֵׁבֵי הָאָרֶץ מִפְּנֵיכֶם, ואבדתם את כל משפֵּיתֶם, ואת כל צלמי
 מסִּלְתֶּם תֵּאבְדוּ, ואת כל במוֹתֶם תִּשְׁמִדוּ.
 נג. והורשתם את הארץ וישבתם בה, כי לכם נתתי את הארץ לרשת אתה.
 נד. והתנחלתם את הארץ בגורל למשפְּחֹתֵיכֶם, לרב תרבו את נחלתו, ולמעט תמעט
 את נחלתו, אל אשר יצא לו שמה הגורל לו יהיה, למטות אבתיכם תתנחלו.
 נה. ואם לא תורישו את יְשֵׁבֵי הָאָרֶץ מִפְּנֵיכֶם, והיה אשר תותירו מהם לְשָׂכִים
 בעיניכם ולצנינִים בצדיכם, וצררו אתכם על הארץ אשר אתם יְשֵׁבִים בה.
 נו. והיה כאשר דְּמִיתִי לעשות להם אעשה לכם".

יש לשאול: בפסוק נ"ב נאמר: "והורשתם את כל יְשֵׁבֵי הָאָרֶץ מִפְּנֵיכֶם",
 ובפסוק נ"ג נאמר: "והורשתם את הארץ". מה פירוש המלה "והורשתם" בכל אחד
 מהפסוקים?

בפסוק נ"ב הכוונה לגירוש, כמו שכתב רש"י שם: "והורשתם - וגרשתם", שכן
 נאמר שם: "והורשתם את כל יְשֵׁבֵי הָאָרֶץ מִפְּנֵיכֶם", וכן תרגמו אונקלוס ויונתן בן
 עוזיאל: "ותתרכון ית כל יתבי ארעא מן קדמיכון". אך מה הכוונה בפסוק נ"ג?
 לכאורה אי אפשר לפרש שהכוונה לגירוש כמו בפסוק הקודם, שהרי לא שייך
 לגרש את הארץ!

ואם נאמר שהכוונה ליושבי הארץ, אם כן מדוע לא כתוב בפירוש: "והורשתם
 את כל יְשֵׁבֵי הָאָרֶץ", כשם שכתוב בפסוק נ"ב?
 ועוד, לפי זה מה התחדש במלים אלו לעומת הפסוק הקודם?

א. הסבר אונקלוס, רש"י ומפרשים נוספים

1. הסבר אונקלוס ורבנו מיוחס

כתב אונקלוס (בפסוק נ"ג): "ותתרכון ית יתבי ארעא, ותיתבון בה".

אונקלוס תרגם גם כאן לשון גירושין, ומשום שלא שייך לגרש את הארץ, הוסיף את המילה: "יתבי", כלומר: "וגרשתם את יושבי הארץ".
כעין זה כתב גם רבנו מיוחס: "את הארץ - כמו: 'את יושבי הארץ', ומקרא קצר". לפי דבריהם ניתן ליישב את השאלה הראשונה - מדוע לא כתוב בפירוש "והורשתם את כל יושבי הארץ" - ולומר שכן דרך התורה במקומות רבים. אך השאלה השניה מה התחדש במלים אלו לעומת הפסוק הקודם קשה.

2. הסבר רש"י ורבנו בחיי

רש"י גם כן הלך בכיוונו של אונקלוס, אך הוסיף על דבריו, ושינה קצת מהם: "והורשתם אותה מיושביה, ואז וישבתם בה" - תוכלו להתקיים בה. ואם לאו - לא תוכלו להתקיים בה".

רש"י, בדומה לאונקלוס, הוסיף את המלה: "מיושביה", והסביר שזהו תנאי לנאמר בהמשך הפסוק: "וישבתם בה".

לפי פירושו אמנם חוזרת התורה בתחילת פסוק נ"ג על הנאמר בתחילת הפסוק הקודם, אך יש הבדל בין שני הפסוקים: בפסוק הקודם נאמר ציווי, ואילו בפסוק זה לא נאמר ציווי, אלא זרז והסבר שכדאי לעם ישראל לבצע את הציווי שבפסוק הקודם, כי רק הוא יאפשר את ישיבתנו בארץ ישראל.

עוד יש לשים לב שרש"י שינה קצת מאונקלוס ורבנו מיוחס, ולא כתב: "את הארץ - כמו: 'את יושבי הארץ', ומקרא קצר", אלא פירש שגירוש הארץ מתיחס לגירוש הארץ מיושביה.

כן כתב גם רבנו בחיי: "והורשתם את הארץ - כלומר: מיושביה, ואחר כך: וישבתם בה", שאם לא כן לא תוכלו להתקיים בה". לפי זה נראה שאין צריך לפרש שזהו מקרא קצר, אלא זוהי משמעות המשפט¹.

3. מה התחדש בפסוק נ"ה לפי רש"י?

רש"י, כאמור, כתב: "והורשתם אותה מיושביה, ואז וישבתם בה" - תוכלו להתקיים בה. ואם לאו - לא תוכלו להתקיים בה".

יש לשאול שלכאורה זה מה שאומרת התורה בפסוק נ"ה: "ואם לא תורישו את יושבי הארץ מפניכם - והיה אשר תותירו מהם לשכים בעיניכם ולצנינם בצדיכם, וצררו אתכם על הארץ אשר אתם ישבים בה". ומה חידשה התורה בפסוק זה אם היא כבר כתבה זאת בפסוק נ"ג?

¹ עיין בסוף דברי ה"מנחת יהודה" המובא בביאור הרב שעוועל לרבנו בחיי.

יש לענות על כך על פי מה שכתב "אור החיים" הקדוש שם: "ואם לא תורישו וגו' והיה וגו' - לדבריהם ז"ל שאמרו: 'כל מקום שנאמר 'והיה' הוא לשון שמחה' (מגילה י ע"ב), כאן נתכוון לומר שהגם שהם יותירו אותם לצד הרצון והשמחה בהם, לצורכיהם, הוא מבשרם שיהיו לשיכים בעיניהם ולצנינם בצדם".

כלומר: לא רק אם נשאיר את הגויים בארץ מחוסר ברירה לא נוכל לשבת בה, אלא גם אם נשאיר אותם לצורכנו לא נוכל לשבת בה.

עוד כתב "אור החיים" הקדוש: "וצררו אתכם על הארץ אשר אתם יושבים בה - פירוש: לא מלבד שיחזיקו בחלק מהארץ שלא זכיתם בו, אלא גם חלק שזכיתם בו אתם, וישבתם בו, וצררו אתכם על חלק שאתם יושבים בו, לומר: 'קומו צאו ממנו'".

4. מדוע פירשו אונקלוס, רש"י והמפרשים כפי שפירשו

יש לשאול: מדוע פירשו אונקלוס, רש"י והמפרשים כפי שפירשו, שפירוש המלה "והורשתם" הוא: "וגרשתם", ומתוך כך נאלצו להוסיף מלה, או בפירוש, או במשמעות, ולא פירשו שפירוש המלה "והורשתם" הוא: "וכבשתם", שמתחילת לארץ עצמה, ואז לא היה צריך להוסיף שום מלה?

על שאלה זו ענה רש"י בפרשת שלח (במדבר יד, כד): "יורשנה - כתרגומו: 'יתרכינה' [כלומר: 'יגרשנה', כמו שכתב רש"י בפסוק נ"ב אצלנו], יורישו את הענקים ואת העם אשר בה. ואין לתרגמו: 'יירתינה' אלא במקום 'יירשנה'".

אם כן רש"י כתב שהמלה "והורשתם", בבנין הפעיל, משמעותה גירוש, אף על פי שהפסוק מתייחס לארץ, ולא ליושבי הארץ, כמו שכתוב שם: "ועבדי כלב, עקב היתה רוח אחרת עמו וימלא אחרי, והביאתיו אל הארץ אשר בא שמה, וזרעו יורשנה!" ורק כאשר כתוב: "יירשנה", או: "וירשתה", או: "וירשתם", בבנין קל, אז המשמעות היא כיבוש. כעין זה כתב רש"י גם במקומות נוספים.²

² עיין רש"י שמות לד, כד: "אוריש - כתרגומו: 'אתריך', וכן: 'החל רש' (דברים ב, כד ולא), וכן: 'יורש את האמרי' (במדבר כא, לב ולב, לט), לשון גרושין".

ורש"י במדבר יד, יב: "ואורשנו - לשון תירוכין".

ורש"י במדבר לב, לט: "ויורש - כתרגומו 'ותריך', שתיבת ריש משמשת שתי מחלקות: לשון ירושה, ולשון הורשה, שהוא טירוד ותירוך".

ורש"י דברים כח, מב: "יירש הצלצל - יעשנו הארבה רש מן הפרי. יירש - יעני. הצלצל - מין ארבה. ואי אפשר לפרש יירש לשון ירושה, שאם כן היה לו לכתוב: 'יירש'. ולא לשון הורשה וגרושין, שאם כן היה לו לכתוב 'יוריש'. ועיין כאן ברא"ם ובי"שפתי חכמים", ובי"הבנת המקרא" לרוו"ה, וב"מנחת יהודה" המובא בביאור הרב שעוועל לרבנו בחיי.

יש להעיר שרש"י כתב בפירוש שלשון הורשה משמעותה גירושין בשמות לד, כד, במדבר לג, נב, ובדברים כח, מב, ואילו בשאר המקומות כתב רק לשון 'תירוכין', וכדומה, אך לא ביאר מה

ב. הסבר הרמב"ן

הרמב"ן הביא את דברי רש"י וכתב עליהם: "על דעתי זו מצות עשה היא, יצוה אותם שישבו בארץ ויירשו אותה, כי הוא נתנה להם". הרמב"ן כתב: "ויירשו אותה" במונח ירושה, ולא במונח גרושין כפי שפירש רש"י. וכן כתב הנצי"ב כאן ב"העמק דבר": "כאן הפירוש מלשון ירושה, וכן כתב הרמב"ן"³.

לפי זה הרמב"ן חולק על רש"י בשתי נקודות:

א. המלה "והורשתם" בפסוק זה משמעותה לשון ירושה [כלומר: כיבוש], ולא הורשה [כלומר: גירוש].

ב. לפי רש"י המלים "והורשתם את הארץ" הן תנאי, והמלים "וישבתם בה" הן הבטחה, ולפי הרמב"ן המלים "והורשתם את הארץ וישבתם בה" הן מצוות עשה!

1. דיון בדברי הרמב"ן

יש להעיר שהרמב"ן הפך את סדר המלים בפסוק. בפסוק נאמר: "והורשתם את הארץ, וישבתם בה", ואילו הרמב"ן הקדים ישיבה לירושה: "יצוה אותם שישבו בארץ, ויירשו אותה!"

לכן יש שרצו לפרש שהרמב"ן באומרו: "ויירשו אותה", לא בא לפרש את המלים: "והורשתם את הארץ", שבתחילת הפסוק, אלא את המלים: "כי לכם נתתי את הארץ לרשת אתה", שבסוף הפסוק⁴.

אבל הטור בפירושו הארוך כתב: "פירש הרמב"ן שהיא מצוה עשה, שמצוה אותם שיירשו אותה, וישבו בה". מוכח מדבריו שהבין שכוונת הרמב"ן למלים: "והורשתם את הארץ".

כן מוכח גם מסוף דברי הרמב"ן שם שכתב: "אבל רש"י פירש: 'והורשתם את הארץ - והורשתם אותה מיושביה, אז: 'וישבתם בה' - תוכלו להתקיים בה, ואם לאו לא תוכלו להתקיים בה'. ומה שפירשנו הוא העיקר".

משמעותה של המלה תירוכין. כנראה הסיבה היא שהוא הסתמך על כך שהמלה תירוכין ונטיותיה מופיעה באונקלוס כמעט בכל מקום שכתוב בתורה שורש "גרש"! לדוגמא בראשית ג, כד; ד, יד; כא, י; ועוד פעמים רבות.

³ עיין בנצי"ב בפסוק נ"ב שכתב: "והורשתם - שורש 'רש' משמעותו דבר וחילופו, כמו הרבה שרשים שמשמעם כך, וכאן הפירוש שתגרשום ותסירום מירושתם, וכך הוא תרגום אונקלוס". ובפסוק נ"ג כתב: "והורשתם - כאן הפירוש מלשון ירושה, וכן כתב הרמב"ן". וכן פירש ב"דעת מקרא" כאן את פסוקנו וגם את הפסוק בפרשת שלח לך במדבר יד, כד. ועיין עוד על הפסוק שם לקמן בהערה.

⁴ עיין בפירוש "בית היין" שם (לרב יהודה מאיר דביר, מכון מגילת ספר ירושלים, תשס"ד) את א, ובספרו של הרב יעקב זיסברג "נחלת יעקב" (המכון התורני אור עציון מרכז שפירא תשס"ה) עמודים 18-19 בשם הרב קלמן כהנא והרב ליכט.

מהעובדה שהרמב"ן הביא את רש"י לגבי "והורשתם את הארץ" וכתב על כך: "ומה שפירשנו הוא העיקר", מוכח שדבריו התייחסו למלים אלו. מה כוונת הרמב"ן באומרו "ויירשו אותה"? והרי בדרך כלל ירושה משמעותה היא שאדם יורש את קרובו שנפטר, אבל כאן לא זו הכוונה! המשך הרמב"ן וכתב: "ולא ימאסו בנחלת ד'. ואילו יעלה על דעתם ללכת ולכבוש ארץ שנער, או ארץ אשור וזולתן, ולהתישב שם - יעברו על מצות ד'. ומה שהפליגו רבותינו במצות הישיבה בארץ ישראל, ושאסור לצאת ממנה... בכאן נצטוינו במצוה הזו, כי הכתוב הזה היא מצות עשה. ויחזור המצוה הזו במקומות רבים: 'באו ורשו את הארץ' (דברים א, ח)".

ממה שכתב הרמב"ן "ואילו יעלה על דעתם ללכת ולכבוש ארץ שנער או אשור וזולתן ולהתישב שם", עולה שירושה משמעותה כיבוש. כן מוכח גם מרש"י בפרשת כי תבוא, שהסביר את המלים "וירשתה וישבת בה" (דברים כו, א) - "מגיד שלא נתחייבו בבכורים עד שכבשו את הארץ וחילקה"⁵.

ואכן הרמב"ן בהוספותיו לספר המצוות לרמב"ם (מצוות עשה ד'), האריך יותר, וכתב שם פעמים רבות שמצות ישוב ארץ ישראל כוללת את הכיבוש ואת הישיבה⁶.

⁵ ועיין גם ברש"י ויקרא כג, יד: "לאחר ירושה וישיבה - משכבשו וחילקו", וברש"י בבא מציעא פ"ט ע"א ד"ה "נתחייבו".

⁶ בחידושי מהרד"ם (לרבי דב בער מייזליש) על ספר המצוות לרמב"ם הקשה על הרמב"ן שמנה את ישוב ארץ ישראל כמצוה מתרי"ג מצוות מהגמרא בסוטה (י"ד ע"א): "דרש רבי שמלאי: מפני מה נתאוה משה רבנו להיכנס לארץ ישראל? וכי לאכול מפריה הוא צריך? או לשבוע מטובה? אלא כך אמר משה רבנו: הרבה מצוות נצטוו ישראל שאינן מתקיימות אלא בארץ. אכנס אני לארץ כדי שיתקיימו על ידי". ואם כדברי הרמב"ן - מדוע לא אמר רבי שמלאי שמה רבנו רצה להיכנס לארץ ישראל בגלל מצות ישוב הארץ? עוד הוסיף מהרד"ם וכתב שר' שמלאי שאמר מימרא זו הוא האמורא שאמר שתרי"ג מצוות נצטוו ישראל, ומוכח שישוב הארץ אינה מהתרי"ג! ה"משך חכמה" בראש פרשת ראה תירץ שמה קיים את מצות ישוב הארץ גם בעבר הירדן המזרחי, שכן ודאי שבני גד ובני ראובן קיימו שם את מצות ישוב הארץ, ולכן שאל ר' שמלאי מדוע נתאוה משה להיכנס לארץ, שהרי את מצוות ישוב א"י קיים משה גם בעבר הירדן! מו"ר הרב צבי יהודה הכהן קוק בספרו "לתיבות ישראל" (ח"ב עמ' רכד) וכן בשיחותיו (שמות עמ' 26 הערה 80 ועיין שם בהפניה למקומות נוספים) אמר לעיין בספר "בינה לעתים" (לבעל ה"גידולי תרומה") דרוש מ"ו, והובאו דבריו בספח.

2. מדוע חלק הרמב"ן על רש"י?

יש לשאול על דברי הרמב"ן: מדוע חלק הרמב"ן על רש"י? והרי רש"י הסביר שהתורה מחלקת בין "הורשה", שמשמעותה גירוש האויבים, ל"ירושה", שמשמעותה כיבוש הארץ! ניתן לענות על כך שלש תשובות:

א. אפשר שהרמב"ן מאן בפירוש רש"י מפני שלפי רש"י הוצרכנו להוסיף את המלה "מיושביה", ואילו לפי הרמב"ן אין צורך להוסיף שום מלה.

ב. אפשר שהרמב"ן מאן בפירוש רש"י מפני שלפי רש"י היה מתאים שפסוק נ"ה יהיה צמוד לפסוק נ"ג, וכמו שכתב רש"י בפסוק נ"ג: "ואם לאו - לא תוכלו להתקיים בה". והרי זה בדיוק מה שנאמר בפסוק נ"ה: "**ואם לא תורישו את ישיבי הארץ מפניכם**, והיה אשר תותירו מהם לשכים בעיניכם ולצנינם בצדיכם, וצררו אתכם על הארץ אשר אתם ישיבים בה!" מדוע הפסיקה התורה בין פסוק נ"ג לפסוק נ"ה, ששניהם עוסקים באותו נושא - התוצאה החיובית של גירוש האויבים מהארץ והתוצאה השלילית של אי גירושם מהארץ - בפסוק נ"ד שעוסק בנושא אחר: ההתנחלות בארץ לפי הגורל? לעומת זאת לרמב"ן לא קשה כלל, כיון שפסוק נ"ב מצוה על גירוש האויבים, פסוק נ"ג מצוה על כיבוש הארץ וההתיישבות בה, פסוק נ"ד מצוה על חלוקת הארץ בגורל, ורק בסוף, בפסוק נ"ה, חוזרת התורה ואומרת מה יקרה אם בני ישראל לא יקיימו את המצוה הראשונה שנצטוונו בפרשה.

ג. הרמב"ן חלק על רש"י בגלל הכתוב בסיום הפסוק: "כי לכם נתתי את הארץ **לרשת** אתה". שהרי לפי רש"י דברה התורה בתחילת הפסוק **בהורשת האויבים** מהארץ, **ולא בירושת הארץ**, ומדוע מסיימת התורה את הפסוק בירושת הארץ? אבל לפי הרמב"ן מובן, שגם תחילת הפסוק עסקה בירושת הארץ.⁷

---

⁷ כתב "אור החיים" הקדוש: "רש"י ז"ל פירש שהמצוה היא 'והורשתם', אבל 'וישבתם' היא הבטחה. ורמב"ן ז"ל פירש שהמצוה הוא 'וישבתם', ומכאן שמכו לומר (כתובות קי ע"ב): 'הכל מעלין לארץ ישראל'. ונראה פשט הכתוב כדברי רש"י, ממה שגמר אומר: 'כי לכם נתתי את הארץ לרשת אותה', ואם הישיבה היא המצוה היה לו לתלות בעיקר המצוה ולומר: 'כי לכם נתתי את הארץ לשבת בה'."

יש להעיר על דברי "אור החיים" הקדוש שלש הערות:

- א. לפי רש"י בפסוק זה לא נאמר ציווי, אלא זרוז והסבר שכדאי לעם ישראל לבצע את הציווי שבפסוק הקודם, כי רק הוא יאפשר את ישיבתנו בארץ ישראל, כמו שהתבאר לעיל.
- ב. "אור החיים" הקדוש הוכיח מהמלה "לרשת" שהמצוה היא "והורשתם", כרש"י, אבל כאמור, ראינו שרש"י בפרשת "שלח לך" חילק בין לשון "הורשה" בבנין הפעיל, שמשמעותה גרוש, לבין לשון "ירושה" בבנין קל, שמשמעותה כיבוש. המלה "לרשת" היא מלשון "ירושה", וכמו שתרגם אונקלוס כאן: "למירת", ולא מלשון "הורשה", שבה שם הפעולה היא "להוריש", כמו שנאמר בספר דברים (ד, לח): "להוריש גוים גדולים ועצומים ממך מפניך", שתרגם אונקלוס: "לתרכא". כך שלפי זה אין

3. כיצד יענה רש"י על הוכחות הרמב"ן?

כיצד יענה רש"י על הוכחות הרמב"ן?

על ההוכחה הראשונה שלפי רש"י יש צורך להוסיף מלה, ענינו בפרק א' סעיף 3. על ההוכחה השנייה יש לענות שהתורה כתבה תחילה את מה שעלינו לעשות, והזרוז החיובי מדוע כדאי לנו לעשות כך, ורק בסוף אמרה את האיום מה יקרה אם לא נעשה את המוטל עלינו.

על ההוכחה השלישית יש לענות שאף על פי שבסיום הפסוק כתוב: "כי לכם נתתי את הארץ לרשת אתה", אין זה מלמד שזו גם כוונת הפסוק בתחילתו. אלא בסיום הפסוק כתוב שהתכלית של מצוות גירוש האויבים מהארץ היא ירושת הארץ, כלומר: כיבוש הארץ!

4. חובת הישיבה בארץ ישראל לשיטת רש"י

אם מדברי הרמב"ן התקבל הרושם שלפי רש"י אין צורך לשבת בארץ, הרי שצריך להזכיר שרש"י כתב בפירושו: "והורשתם אותה מיושביה, ואז: 'וישבתם בה' - תוכלו להתקיים בה. ואם לאו - לא תוכלו להתקיים בה". כלומר: שתכלית המצוה להוריש את הגויים היא לשבת בארץ.

במקומות נוספים כתב רש"י על חובת הישיבה בארץ ישראל:

1. בפרשת המילה נאמר: "והקמתי את בריתי ביני ובינך ובין זרעך אחריד לדרתם לברית עולם, להיות לך לאלקים ולזרעך אחריד. ונתתי לך ולזרעך אחריד את ארץ מגרדך, את כל ארץ כנען לאחזת עולם, והייתי להם לאלקים" (בראשית יז, ז-ח). כתב שם רש"י: "לאחזת עולם - ושם אהיה לכם לאלקים, אבל הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוך".

הוכחה מהמלים "כי לכם נתתי את הארץ לרשת אותה" שהמצוה היא ההורשה. אכן העיר על כך בספר "גלילי זהב" (הרב דוד מושקוביץ, סאטמער רומניה, תרצ"ו): "ולבי מהסס שנתחלף להרב [אור החיים] הקדוש [ירושל' ב'הורשה]".

ג. לפי מה שבארנו בדעת הרמב"ן עולה שגם המלה "והורשתם", שפירושה לפי הרמב"ן היא "וכבשתם", היא חלק מהמצוה, ולא רק הישיבה, כך שלא קשה עליו מסיום הפסוק: "כי לכם נתתי את הארץ לרשת אתה". ואדרבא: מצירוף שתי ההערות עולה שמסיום הפסוק יש ראייה לדברי הרמב"ן שהורשה בפסוקנו משמעותה ירושה, והמצוה היא לכבוש את הארץ! אכן ד"ר יהודה מוריאל בספרו "עיונים במקרא" (הוצאת ספרים סיני תל אביב תש"ן במדבר עמ' 167) הביא הוכחה לשיטת הרמב"ן מסיום הפסוק: "כי לכם נתתי את הארץ לרשת אותה!" ולא הזכיר את דברי "אור החיים" הקדוש. [ועיין בהמשך דברי הגלילי זהב]: "שאין הבדל בין ירושה לישיבה, וכשאמר הכתוב: 'לרשת אותה', כאילו אמר: 'לשבת בה', שסתם ירושה לישיבה היא. אבל הורשה היא מצוה בפני עצמה לכולי עלמא, והירושה והישיבה עדיין בספק הן עומדין אם היא מצוה או הבטחה".

2. בפרשת בהר נאמר: "אני ד' אלקיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים לתת לכם את ארץ כנען, להיות לכם לאלקים" (ויקרא כה, לח). פירש רש"י: "להיות לכם לאלקים - שכל הדר בארץ ישראל אני לו לאלקים, וכל היוצא ממנה כעובד ע"ז".

עוד יש לציין שרש"י ראה חשיבות עליונה בהסבר שייכותה של ארץ ישראל לעם ישראל, עד שבחר לפתוח את פירושו לתורה בדבריו המפורסמים: "אמר רבי יצחק: לא היה צריך להתחיל את התורה אלא מ'החדש הזה לכם' (שמות יב, ב), שהיא מצוה ראשונה שנצטוו בה ישראל. ומה טעם פתח בבראשית? משום 'כח מעשיו הגיד לעמו, לתת להם נחלת גוים' (תהלים קיא, ו), שאם יאמרו אומות העולם לישראל: 'לסטים אתם, שכבשתם ארצות שבעה גוים', הם אומרים להם: 'כל הארץ של הקב"ה היא, הוא בראה ונתנה לאשר ישר בעיניו, ברצונו נתנה להם וברצונו נטלה מהם ונתנה לנו'".⁸

ג. הסבר הספורנו

הסבר שלישי לפסוקים נ"ב-נ"ג כתב הספורנו: "והורשתם את הארץ - כאשר תבערו יושבי הארץ אז תזכו להוריש את הארץ לבניכם. שאם לא תבערו אותם, אף על פי שאתם תכבשו את הארץ לא תזכו להורישם לבניכם". כעין זה פירש גם המלבי"ם.

בדברי הספורנו יש שני חידושים:

1. המלים "והורשתם את כל יושבי הארץ" שבפסוק נ"ב משמעותם ביעור יושבי הארץ, דהיינו השמדתם.
2. המלים "והורשתם את הארץ" שבפסוק נ"ג משמעותם הורשת הארץ מאב לבנו. לחידושו הראשון יש להביא ראיה מהתרגום ירושלמי כאן, שתרגם את המלה "והורשתם": "ותשיצונו", כלומר: "והשמדתם".⁹

⁸ עיין במאמר "מפני מה פתח בבראשית?" בספרי "הדר התורה" בראשית.

⁹ א. כמו שתרגמו אונקלוס, יונתן והתרגום ירושלמי את המלה "תשמידו" שבסוף פסוק נ"ב. ב. עיין בפירוש "אור החיים" הקדוש שהקשה: "והורשתם וגו' - והגם שאמר הכתוב בשבעה עממין: 'לא תחיה כל נשמה' (דברים כ, טז)!" ותירץ: "כאן מדבר הכתוב חוץ משבעה עממין הנמצאין שם, ולזה דקדק לומר: 'את כל יושבי הארץ', לומר אפילו שאינם משבעה עממין. או אפשר שחוזר על אומה שאין כח בהם להורגם, שישתדלו להורישם ולא יניחו מהם בארץ". עוד תירץ בני יקירי הרב בניהו נ"י שלפי מה שאמרו חז"ל "הגרשי פנה והלך לו" (דברים רבה ה, יד) יש לומר שקיימנו בהם את מצות "והורשתם את הארץ", ומתוך כך לא הוצרכנו לקיים בהם את מצות "לא תחיה כל נשמה".

חידושו השני הוא לכאורה פשוט ביותר, שכן הוא לא הוצרך להוסיף מלים כשיטת אונקלוס ורש"י, וגם לא הוצרך לשנות את הבנין מהפעיל לפעל כשיטת הרמב"ן.

יש לשאול: מדוע אם כן לא פירשו כל המפרשים כפירושו?

נראה פשוט שלשאר המפרשים לא היה נוח בפירוש הספורנו מפני שלפי הספורנו היה מתאים שסדר המלים בפסוק יהיה הפוך, וכך יהיה כתוב: "וישבתם בארץ, והורשתם אותה", שכן תחילה יושבים בה האבות, דור באי הארץ, ורק אחר מותם הם מורישים אותה לבניהם אחריהם, ומדוע כתבה התורה "והורשתם את הארץ, וישבתם בה"?!¹⁰

אמנם אפשר ליישב את דברי הספורנו שהמלים "וישבתם בה" אינן מתיחסות לדור הנכנס לארץ, אלא לעם ישראל בכללו¹⁰.

סיכום

- א. לפי רוב המפרשים מלבד הספורנו והתרגום ירושלמי פירוש המלים "והורשתם את כל יושבי הארץ" שבפסוק נ"ב הוא: "וגרשתם את כל יושבי הארץ". לפי הספורנו והתרגום ירושלמי פירוש המלים "והורשתם את כל יושבי הארץ" שבפסוק נ"ב הוא: "ובערתם את כל יושבי הארץ".
- ב. בפסוק נ"ג נחלקו המפרשים: לפי אונקלוס, רש"י, רבנו מיוחס ורבנו בחיי הכוונה היא לגירוש יושבי הארץ, וזהו תנאי לאפשרות הישיבה בארץ. לפי הרמב"ן והנצי"ב הכוונה היא לכיבוש הארץ.
- לפי הספורנו והמלבי"ם הכוונה היא להורשת הארץ מהאבות לבנים.

על פי הספורנו והתרגום ירושלמי שהסבירו את "והורשתם": "והשמדתם" לא קשה כלל קושית "אור החיים" הקדוש.

¹⁰ יש לציין שכשם שרש"י פירש גם אצלנו וגם בפרשת "שלח לך" (יד, כד) שההורשה מתייחסת לאנשי הארץ, אף על פי שהם לא נזכרו בפסוק, כך גם הספורנו לשיטתו פירש גם את פסוק נ"ג וגם את הפסוק בפרשת "שלח לך" (יד, כד) שההורשה מתייחסת לאבות המורישים לבנים. לעומתם רבנו מיוחס, שפירש את פסוקנו כאונקלוס ובדומה לרש"י, כנ"ל, פירש שם (יד, כד): "וזרעו יורשנה - מוסב על כלב, כלומר: יורשנה לזרעו". דהיינו כספורנו. עוד פירש רבנו מיוחס שם: "ויתכן להיות כמו 'ירשנה', והוא פעל הבא בלשון הפעיל". דהיינו בדומה לרמב"ן אצלנו. ועיין עוד בחזקוני שם, שפירש גם הוא כספורנו, ואצלנו לא פירש.

ד. שיטת הרמב"ם

1. דברי הרמב"ם בספר המצוות

הרמב"ם בספר המצוות לא מנה בין תרי"ג המצוות את ישיבת ארץ ישראל. נראה שהוא פירש את הפסוקים כרש"י או כספורנו, ולא כרמב"ן, ולכן הוא לא מנה את ישיבת ארץ ישראל כמצוה.

הרמב"ן (בהוספות לספר המצוות במצוות עשה ד) הוסיף מצוה זו, והוא לשיטתו בפירושו לתורה, וכשם שבפירושו לתורה העיר על דברי רש"י, כך בהשגותיו לספר המצוות העיר על דברי הרמב"ם.

2. דברי הרמב"ם בספר ההלכות

בספרו ההלכתי "משנה תורה" (הלכות מלכים פ"ה הי"ב) כתב הרמב"ם בפירוש שמצוה לשבת בארץ ישראל: "לעולם ידור אדם בארץ ישראל, אפילו בעיר שרובה גוים, ואל ידור בחוצה לארץ, ואפילו בעיר שרובה ישראל. שכל היוצא לחוצה לארץ כאילו עובד עבודה זרה, שנאמר: 'כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ד', לאמר לך עבוד אלהים אחרים' (שמואל א כו, יט). ובפורעניות הוא אומר: 'ואל אדמת ישראל לא יבאו' (יחזקאל יג, ט)".

כמו כן האריך הרמב"ם במעלת מי שגר בארץ ישראל וכתב (שם, הלכות ט-יא): "אסור לצאת מארץ ישראל לחוצה לארץ לעולם, אלא ללמוד תורה, או לישא אשה, או להציל מן הגוים, ויחזור לארץ. וכן יוצא הוא לסחורה. אבל לשכון בחוצה לארץ אסור, אלא אם כן חזק שם הרעב, עד שנעשה שוה דינר חטין בשני דינרין. במה דברים אמורים? כשהיו המעות מצויות והפירות ביוקר, אבל אם הפירות בזול ולא ימצא מעות ולא במה ישתכר, ואבדה פרוטה מן הכיס, יצא לכל מקום שימצא בו ריוח.

ואף על פי שמותר לצאת, אינה מדת חסידות, שהרי מחלון וכליון שני גדולי הדור היו, ומפני צרה גדולה יצאו, ונתחייבו כלייה למקום.

גדולי החכמים היו מנשקין על תחומי ארץ ישראל, ומנשקין אבניה, ומתגלגלין על עפרה, וכן הוא אומר: 'כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחוננו' (תהלים קב, טו). אמרו חכמים: 'כל השוכן בארץ ישראל - עוונותיו מחולין, שנאמר: 'ובל יאמר שכן קליתי, העם הישב בה נשא עונו' (ישעיהו לג, כד).

אפילו הלך בה ארבע אמות - זוכה לחיי העולם הבא. וכן הקבור בה - נתכפר לו, וכאילו המקום שהוא בו מזבח כפרה, שנאמר: 'וכפר אדמתו עמו' (דברים לב, מג). ובפורענות הוא אומר: 'על אדמה טמאה תמות' (עמוס ז, יז). ואינו דומה קולטתו

מחיים לקולטתו אחר מותו, ואף על פי כן גדולי החכמים היו מוליכים מתייהם לשם, צא ולמד מיעקב אבינו ויוסף הצדיק".
מפורש אפוא ברמב"ם שחייב אדם לגור בארץ ישראל, ואסור לו לצאת ממנה, אלא לצרכים מיוחדים, וגם להם רק באופן זמני, ואילו המגורים בחוץ לארץ הם קללה ופורענות.

נשאלת אם כן השאלה: מדוע לא מנה הרמב"ם את המצוה בספר המצוות?
על שאלה זו נכתבו תשובות רבות, וכאן יובאו רק ארבע תשובות: שתים מפורסמות ושתים נוספות.

3. הסבר ה"מגילת אסתר" ודחייתו

כתב ה"מגילת אסתר" (על ספר המצוות, תשובה להוספות הרמב"ן במצוות עשה ד): "נראה לי כי מה שלא מנאה הרב, הוא לפי שמצוות ירושת הארץ וישיבתה לא נהגה רק בימי משה ויהושע ודוד, וכל זמן שלא גלו מארצם, אבל אחר שגלו מעל אדמתם אין מצוה זו נוהגת לדורות, עד עת בוא המשיח".

דברי ה"מגילת אסתר" קשים ביותר, שכן כתב הרמב"ם: "לעולם ידור אדם בארץ ישראל" - משמע גם בזמן הזה!

עוד יותר מפורשים הדברים שכתב הרמב"ם בהלכות עבדים (פ"ח ה"ט): "עבד שאמר לעלות לארץ ישראל - כופין את רבו לעלות עמו, או ימכור אותו למי שיעלוהו לשם. רצה האדון לצאת לחוצה לארץ - אינו יכול להוציא את עבדו עד שירצה, ודין זה בכל זמן, אפילו בזמן הזה שהארץ ביד עכו"ם!"

אכן כבר הקשה בספר "פאת השולחן" (הלכות ארץ ישראל סימן א' ס"ק יד) על ה"מגילת אסתר": "ואשר השיב בעל 'מגילת אסתר' על דבריו [של הרמב"ן] לא מכרעא כלל... דהרמב"ם פסק גם בזמן הזה כל דיני דמתניתין וגמרא בכופין לעלות לארץ ישראל... ומביא הפלגת רבותינו ז"ל לארץ ישראל גם בזמן הזה!"

גם בשו"ת "אבני נזר" (חלק יורה דעה סימן תנד ס"ק ד) הקשה על דברי ה"מגילת אסתר": "והנה נעלם גם כן מבעל 'מגילת אסתר' דברי הרמב"ם בהלכות עבדים, שגם בזמן הזה כופה העבד את רבו לעלות!"

עוד הקשה ה"אבני נזר" (שם): "וגוף דבריו שאמר שמה שלא מנה הרמב"ם ישיבת ארץ ישראל משום שאינה נוהגת בזמן הזה ולא הוה מצוה הנוהגת לדורות אינו כלום. שאם כן למה מנה תרומות ומעשרות וחלה שאינן נוהגין בזמן הזה? ואפילו בימי עזרא לא נהגו מן התורה לדעת הרמב"ם. והדבר פשוט שמצוה שנוהגת לימות המשיח חשיב נוהגת לדורות!"

בדברי ה"אבני נזר" שתי קושיות:

האחת שמפורש ברמב"ם שהמצוה כן נוהגת בזמן הזה.

והשניה שאפילו אילו המצוה לא היתה נוהגת בזמן הזה, גם אז היה הרמב"ם צריך למנותה, כיון שהיא נוהגת בימי המשיח¹¹.

4. הסבר "פאת השולחן" והקושי עליו

הסבר אחר כתב בספר "פאת השולחן" (שם): "רק דלהרמב"ם צריך לומר שהכל **מדרבנן**".

אבל הוסיף "פאת השולחן": "ולרמב"ן מכרעא פשטא דלישנא מצוות ישיבת ארץ ישראל מצוה ככל מצוות עשה מן התורה, דלא מיחוור דמצוה דרבנן תהיה שקולה ככל מצוות עשה דאורייתא. והסכימו עמו הגאונים התשב"ץ והרשב"ש". לדעת "פאת השולחן" הרמב"ם סובר שהמצוה היא רק מדרבנן, ולכן לא מנאה הרמב"ם בספר המצוות, אבל העיר הוא עצמו ש"לא מחוור שמצוה דרבנן תהיה שקולה ככל מצוות עשה דאורייתא!"

עוד יש להעיר שהסבר זה קשה ביותר, ממה שכתב הרמב"ם בהלכות שבת פ"ו:

ה"א: "אסור לומר לגוי לעשות לנו מלאכה בשבת, אף על פי שאינו מצווה על השבת".

ה"ט: "דבר שאינו מלאכה ואין אסור לעשותו בשבת אלא משום **שבות** - מותר לישראל לומר לגוי לעשותו בשבת, והוא שיהיה שם מקצת חולי, או יהיה צריך לדבר צורך הרבה, או מפני מצוה".

ה"י: "כיצד? אומר ישראל לגוי בשבת לעלות באילן, או לשוט על פני המים, כדי להביא לו שופר או סכין למילה".

ה"א: "הלוקח בית בארץ ישראל מן הגוי מותר לו לומר לגוי **לכתוב** לו שטר בשבת. שאמירה לגוי בשבת אסורה מדבריהם, **ומשום ישוב ארץ ישראל לא גזרו בדבר זה**. וכן הלוקח בית מהם בסוריא, שסוריא כארץ ישראל לדבר זה".

מפורש בדברי הרמב"ם שמצוות ישוב ארץ ישראל חמורה מכל המצוות, אף משופר ומילה! שלכל המצוות לא התירו לומר לנכרי לעשות מלאכה דאורייתא בשבת, אלא רק התירו לומר לו לעשות שבות דרבנן. ואילו במצוות ישוב ארץ ישראל התירו לישראל לומר לנכרי לעשות מלאכה גמורה דאורייתא של כתיבה!

---

¹¹ עיין בספרו של הרב יעקב זיסברג "נחלת יעקב" (המכון התורני אור עציון מרכז שפירא תשס"ה) עמודים 110-132 שדן באריכות בדברי ה"מגילת אסתר" וכן בעמודים 242-244 (פ"ח).

מפורש איפא ברמב"ם שמצות ישוב ארץ ישראל חמורה מכל המצוות, ולא קלה מהן!¹²

מדוע אם כן לא מנה הרמב"ם מצוה זו בספר המצוות?

5. הסבר ה"אבני נזר" על פי "מעין החכמה"

ה"אבני נזר" בתשובותיו (שם) הביא את דברי ה"מגילת אסתר" ודחה אותם, כפי שנתבאר לעיל, וכתב שהטעם שנראה לו הוא כפי מה שכתב בספר "מעין החכמה"¹³ על מחלוקת הרמב"ם והרמב"ן בענין מצוות עשיית ארון הברית, שהרמב"ם לא מנה זאת כמצוה, והרמב"ן מנאה.

הסביר "מעין החכמה": "משום שעיקר תכלית בית המקדש לצורך ארון וכפורתו"¹⁴, והרמב"ם מונה את המצווה האמצעית, ולא את המצווה התכליתית.

על פי זה כתב ה"אבני נזר": "וזה עצמו נראה לי הטעם בענין ישיבת ארץ ישראל, דמצוות 'החרם תחרימם' היא כדי שאנחנו נשב בארץ, שהרי יהושע שלח פרגמטוטין [-אגרות]: 'מי שרוצה לפנות - יפנה', הגרגשי עמד ופנה ולא עשו לו כלום, על כן לא מנה [הרמב"ם] 'החרם תחרימם' וישיבת ארץ ישראל לשתים, ומנה רק מצוות 'החרם תחרימם' [ולא מנה את מצות ישוב ארץ ישראל]. והרמב"ן לטעמיה שמנה עשיית ארון וכפורת, על כן מנה גם ישיבת ארץ ישראל"¹⁵.

יש לציין שלפי הסבר ה"אבני נזר" אינו נכון לומר שהרמב"ם פירש את הפסוקים כרש"י או כספורנו, ולא כרמב"ן, אלא הוא פירש את הפסוקים כרמב"ן, ואף על פי כן הוא לא מנה את ישיבת ארץ ישראל כמצוה, כיון שהיא המצוה התכליתית, והוא מונה את המצוה האמצעית.

6. הסבר "הגדול ממינסק"

הסבר אחר כתב הרב ירוחם יהודה ליב פרלמן, בעל פירוש "אור גדול" על המשניות, המכונה "הגדול ממינסק": "לית דין צריך בירור דודאי ישיבת ארץ

¹² עוד על שיטת "פאת השולחן" והסוברים כמותו עיין בספרו של הרב זיסברג הנ"ל עמודים 239-242 (פ"ז).

¹³ ה"אבני נזר" ציין לסימן ע"ד, וכן הוא במהדורת רעדלהיים תקס"ד (דף כג ע"ב). לאחרונה יצא הספר לאור מחדש (על ידי ועד "ושב הכהן", ירושלים תשס"א) ושם הוא בפרשת תרומה מצות עשה מד, אות כב (עמוד ס).

¹⁴ עיין במאמר "מהי תכלית המשכן ומהו הכלי העיקרי במשכן?" בספרי "הדר התורה" שמות, בפרשת תרומה.

¹⁵ עוד על שיטת ה"אבני נזר" והסוברים כמותו עיין בספרו של הרב זיסברג הנ"ל עמודים 214-221 (פ"ג סעיף 1).

ישראל מצוה היא בזמן הזה. ממה שראינו שהעליון מראשית, מעת אשר נגלה לראשונה לצור מחצבתנו, אברהם אבינו עליו השלום, ויבחר בו ובנו וזרעו אחריו לעם סגולתו, קבע לו תיכף מקום: 'לך לך מארצך ומולדתך ומבית אביך, אל הארץ אשר אראד' (בראשית יב, א), ובכל אמירה ובכל דיבור מאתו לאברהם אבינו עליו השלום לא מש זכרה מפיו. וכן גם ליצחק וליעקב. ואת יצחק הניא בפירוש מלצאת ממנה. **וכמעט שבא זיכרה בכל פרשיות התורה ומצוותיה.** ובכל פעם לא זו מלפארה ומלחבבה ומלרומם ערכה, ובכל לשונות של חיבה, קרא אותה: 'ארץ אשר ד' אלקיך דרש אתה, תמיד עיני ד' אלקיך בה' (דברים יא, יב). ואנשי סגולתו, אשר רוח ד' דבר בס, קראוה: 'ארץ חמדה' (ירמיהו ג, יט), 'ארץ צבי' (דניאל יא, טז), 'ארץ חיים' (יחזקאל כו, כ), 'יפה נוף' (תהלים מח, ג), 'מכלל יופי' (תהלים נ, ב), 'נחלת ד' (שמואל א כו, יט). מכל אלה הדברים נראה ונגלה לנו בעליל שחפץ ד' הטוב ורצונו הוא שאנחנו עמו, בהיותנו ראויים, נבחר ונקבע לנו את הארץ הקדושה והנבחרה הלזו למקום שבתנו, ושרע בעיני צאתנו משם. אם כן אפוא, אף שלא ציוונו מפורש על המעלה הזו בייחוד, כיון שאנחנו מכירים ומבינים ויודעים מכלל דבריו שזהו חפצו ורצונו, מוטל עלינו כבנים מקשיבים להשתדל בכל יכולתנו למלאת חפצו, ולהשתמר בכל האפשר מהתנגד לרצונו. ולכן אמר דוד המלך עליו השלום בעת האנסו לנו על אדמת נכר: 'כי גרשוני מהסתפח בנחלת ד', לאמר לך עבוד אלהים אחרים' (שמואל א כו, יט), כלומר: כיון שאני עושה ההיפך מרצון ד' יתברך הרי אני כאילו עובד עבודה זרה. והרי זו מצוה ככל מצוות התורה, כיון שאנחנו יודעים ברור שזהו חפץ ד'. אלא שלדעת הרמב"ם ז"ל, על פי הכללים שהשריש לנו ביי"ד שרשיו למנין המצוות, כיון שלא בא עליה ציווי מפורש מפיו ד', אינה נכנסת למנין תרי"ג מצוות, אף שהיא מצוה של תורה. דוגמא למה שכתב הרמב"ם בשורש השני שאין ראוי למנות מה שלמדין באחת מי"ג מידות שהתורה נדרשת בהן, או בריבוי, ואף שהכל מודים שהמצוות מסוג זה אינם נופלות בערכן מכל מצוות התורה המפורשות, שהרי סוקלין ושורפין עליהן... בכל זאת אישתני שם, ואינם נכנסים למנין תרי"ג מצוות"¹⁶.

נראה להוסיף חיזוק לדבריו ממה שכתב ה"אור שמח" בתחילת הלכות קריאת שמע, וכעין זה כתב כבר הצ"ח בברכות (י"ב ע"ב), שהרמב"ם לא מנה בספר המצוות את זכירת יציאת מצרים בכל יום, אך אף על פי כן כתב בהלכות

¹⁶ מכתב שנדפס בירחון "סיני" כרך ו עמ' רי-רכא, הובא בספר "ארץ ישראל בספרות השו"ת" כרך ג' עמודים ס-סח, וציטוט זה הוא מעמודים סא-סב. ועיין עוד בספרו של הרב זיסברג הנ"ל עמודים 234-235.

קריאת שמע (פ"א ה"ג): "מצוה להזכיר יציאת מצרים ביום ובלילה", וזאת מפני שרואים מלשון התורה שהתורה רוצה שזכיר את יציאת מצרים בכל יום, כפי שכתב הרמב"ם שם: "שנאמר: 'למען תזכר את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיידך' (דברים טז, ג)", אך למרות זאת, כיון שהתורה לא כתבה בפירוש שמצוה להזכיר יציאת מצרים בכל יום, לא מנאה הרמב"ם בספר המצוות¹⁷.

לפי הסבר "הגדול ממינסק" נראה שהרמב"ם פירש את הפסוקים כרש"י או כספורנו, ולא כרמב"ן, ולכן הוא לא מנה את ישיבת ארץ ישראל כמצוה.

סיכום שיטת הרמב"ם

- א. הרמב"ם בספר המצוות לא מנה את מצוות ישוב הארץ.
- ב. הרמב"ם פסק שחייב אדם לגור בארץ ישראל, ואסור לו לצאת ממנה, אלא לצרכים מיוחדים, וגם להם רק באופן זמני, ואילו המגורים בחוץ לארץ הם קללה ופורענות.
- ג. המפרשים יישבו את הסתירה ברמב"ם בדרכים שונות.
- ד. יש להדגיש שכל הדיון מדוע לא מנה הרמב"ם בספר המצוות את מצוות ישוב ארץ ישראל הוא דיון למדני בלבד, אבל אין הוא נוגע למעשה. שכן איננו פוסקים הלכות לפי ספר המצוות, אלא לפי ספרי הלכה, כמו "משנה תורה" לרמב"ם. וכמו שיהודי המסתפק בהלכה מהלכות שבת לא יעיין בספר המצוות במקום לעיין ב"משנה תורה" לרמב"ם, וק"ו שהוא לא יחפש שם את הלכות נטילת ידים וברכות הנהנין, ועוד, שאינן מופיעות כלל בספר המצוות, כך גם לגבי הדיון ההלכתי האם צריך אדם לגור בארץ ישראל, לדעת הרמב"ם התשובה היא חיובית. וכבר כתב ה"חזון איש" באגרותיו (חלק א איגרת קעה עמוד קסב): "מצוות ארץ ישראל

¹⁷ א. עיין עוד בספרו של הרב נחום אליעזר רבינוביץ "עיונים במשנתו של הרמב"ם" (הוצאת מעליות שע"י ישיבת ברכת משה מעלה אדומים, ירושלים תשנ"ט) עמודים סז-צב, ובעיקר עמוד עה, וכן בדבריו ב"גליון רבני יש"ע" גליון מס' 28 (תשרי תשנ"ו) עמודים 2-3.

ב. עוד הסברים על השמטת הרמב"ם את מצוות ישיבת ארץ ישראל בספר המצוות עיין בהרחבה בספרו של הרב יונה דוב בלומברג "מצות ישיבת ארץ ישראל" (וילנא תרנ"ח, מרכז שפירא תשנ"ט), שכולו תשובות לדברי ה"מגלת אסתר", בספרו של הרב יעקב זיסברג "נחלת יעקב" הנ"ל עמודים 201-246, בחוברת של הרב עדיאל לוי "מצוות ישיבת ארץ ישראל" (מכון ש"ס נחלים תשמ"ה) עמודים 30-37, בחוברת של הרב שחר רחמני "כי עין בעין יראו" (ירושלים אלול תשנ"ג) עמודים 65-77, ובמאמרו של הרב יהונתן שמחה בלס "חיובים שאינם מצוות - ביטוי לשלמות קדם מצותית" בקובץ "ניצני ארץ" י"ב (ישיבת "מרכז הרב" ירושלים, כ"ח באייר תשנ"ח) עמודים 235-259, ובעיקר בעמודים 250-256.

הוכרעה על ידי הרמב"ם והרמב"ן ושאר הפוסקים, וידוע כמה שאף הי'חפץ חיים זללה"ה לעלות".

סיום

המילה "כיבוש" ביחס לארץ ישראל משתמעת היום בצורה שלילית, ומשמעותה היא כאילו ח"ו כבשנו שטח שאינו שייך לנו, אלא לעם אחר. אבל בתורה נאמר פעמיים לשון "כיבוש" ביחס לארץ ישראל, ושתיהן בפרשת מטות: "ונכבשה הארץ לפני ד"י (לב, כב), וכן: "ונכבשה הארץ לפניכם" (לב, כט). כמו כן נאמר בספר יהושע (יח, א): "ויקהלו כל עדת בני ישראל שלה וישכינו שם את אהל מועד, והארץ נכבשה לפניהם". כן נאמר בספר שמואל (ב ח, יא) על דוד המלך: "מכל הגויים אשר כבש". כבר לאדם הראשון נאמר: "ומלאו את הארץ וכבשה" (א, כח). עוד נמצאת בתורה לשון "לכידה", שתרגמה אונקלוס כ"כיבוש", מהן שלש פעמים בסוף פרשת מטות: "ויילכו בני מכיר גלעדה וילכדוה, ויורש את האמרי אשר בה" (לב, כט). "ויאיר בן מנשה הלך וילכד את חותיהם, ויקרא אתהן חות יאיר" (לב, מא). "ונבח הלך וילכד את קנת ואת בנתיה, ויקרא לה נבח בשמו" (לב, מב). כן נאמר כבר בסוף פרשת חקת: "וישלח משה לרגל את יעזר וילכדו בנותיה, ויורש את האמרי אשר שם" (כא, לב). יהי רצון שבקרב נזכה לכבוש את כל ארץ ישראל מנהר מצרים ועד הנהר הגדול נהר פרת ולהתישב בה.

נספח: מצות עשה ד' לרמב"ן

מצוה רביעית: שנצטוינו לרשת הארץ אשר נתן הא-ל יתברך ויתעלה לאבותינו, לאברהם ליצחק וליעקב, ולא נעזבה ביד זולתנו מן האומות או לשממה, והוא אומרו להם: 'והורשתם את הארץ וישבתם בה, כי לכם נתתי את הארץ לרשת אתה. והתנחלתם את הארץ' (במדבר לג, נג-נד).

ונכפל כזה הענין במצוה זו במקומות אחרים, כאומרו יתברך: 'באו וְרָשׁוּ אֶת הָאָרֶץ אשר נשבע ד' לאבותיכם' (דברים א, ח). ופירט להם במצוה זו כולה גבוליה ומצריה, כמו שאמר: 'ובאו הר האמרי ואל כל שכניו, בערבה בהר, בשפלה ובנגב ובחוף היס' וגוי' (שם, ז), שלא יניחו ממנה מקום.

והראיה שזו מצוה, אמרו יתעלה בענין המרגלים: 'עלה רש כאשר דבר ד' אלקי אבותיך לך, אל תירא ואל תחת' (שם, כא).

ואמר עוד: 'וּבְשַׁלַּח ד' אֶתְכֶם מִקְדָּשׁ בְּרַנֵּעַ לֵאמֹר עֲלוּ וּרְשׁוּ אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נָתַתִּי לָכֶם' (שם ט, כג).

וכאשר לא אבו לעלות במאמר הזה נאמר: 'ותמרו את פי ד' אלקיכם, ולא האמנתם לו, ולא שמעתם בקלוי' (שם). הוראה שהיתה מצוה, לא יעוד והבטחה.

וזו היא שחכמים קוראים אותה: 'מלחמת מצוה' (סוטה מד ע"ב). וכן אמרו בגמרא סוטה (שם): 'אמר רבא: מלחמת יהושע לכבוש - דברי הכל חובה, מלחמת דוד להרווחה - דברי הכל רשות'.

ולשון ספרי (שופטים קנו): 'וירשתה וישבת בה (דברים יז, יד) - בזכות שתירש תשב'.

ואל תשתבש ותאמר כי המצוה הזו היא המצוה במלחמת שבעה עממים שנצטוינו לאבדם שנאמר: 'החרם תחרימם' (דברים כ, יז), אין הדבר כן, שאנו נצטוינו להרוג האומות ההם בהלחמם עמנו, ואם רצו להשלים נשלים עמהם ונעזבם בתנאים ידועים, אבל הארץ לא נניח אותם בידם, ולא ביד זולתם מן האומות, בדור מן הדורות. וכן אם ברחו האומות ההם מפנינו והלכו להם, כמאמרם (דברים רבה ה, יד): 'הגרגשי פנה והלך לו, ונתן להם הקב"ה ארץ טובה כארצם, זו אפריקאי, נצטוינו אנחנו לבה בארץ ולרשת המדינות, ולהושיב בה שבטינו.

וכן אחרי הכריתנו את העממים הנזכרים, אם רצו שבטינו לעזוב את הארץ ולכבוש להם את ארץ שנער, או את ארץ אשור, וזולתם מן המקומות, אינם רשאים, שנצטוינו בכיבושה ובישיבתה. וממאמרם 'מלחמת יהושע לכבוש' תבין כי המצוה הזו היא הכיבוש.

וכן אמרו בספרי (עקב נא): 'כל המקום אשר תדרוך כף רגליכם בו לכם יהיה' (דברים יא, כד) - אמר להם: כל מקום שתכבשו חוץ מן המקומות האלו הרי הוא

שלכם. או רשות בידם לכבוש חוץ לארץ עד שלא יכבשו ארץ ישראל? תלמוד לומר: 'וירשתם גוים גדולים ועצומים מְּכָם' (דברים יא, כג), ואחר כך: 'כל המקום אשר תדרוך כף רגלכם בו לכם יהיה'. ואמרו (שם בספרי): 'ואם תאמר: מפני מה כבש דוד ארם נהרים וארם צובה ואין מצוות נוהגות שם? אמרו: דוד עשה שלא כתורה. התורה אמרה משיכבשו לארץ תהיו רשאים לכבוש חוצה לארץ, והוא לא עשה כן'. **הרי נצטוינו בכיבוש בכל הדורות.**

ואומר אני כי המצוה שחכמים מפליגים בה, והיא דירת ארץ ישראל, עד שאמרו **שכל היוצא ממנה ודר בחוץ לארץ יהיה בעיניך כעובד עבודה זרה**, שנאמר: 'כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ד' לאמר לך עבוד אלהים אחרים' (שמ"א כו, יט), וזולת זה הפלגות גדולות שאמרו בה (כתובות קי-קיא), **הכל ממצות עשה לדורות, מתחייב כל יחיד ממנו, ואפילו בזמן הגלות**, כידוע בתלמוד במקומות הרבה.

ולשון ספרי (ראה פ): 'מעשה בר' יהודה בן בתירא ור' מתיא בן חרש ור' חנניה בן אחי ר' יהושע ור' נתן, שהיו יוצאים חוצה לארץ, והגיעו לפלטיה וזכרו את ארץ ישראל, וזקפו עיניהם וזלגו דמעותיהם, וקרעו בגדיהם, וקראו המקרא הזה: 'וירשתה וישבת בה, ושמרת לעשות' (דברים יא, לא-לב עיי"ש). אמרו: **ישבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצוות**'".

נספח: "בינה לעיתים" דרוש מ"ו

מו"ר הרב צבי יהודה הכהן קוק בספרו "לנתיבות ישראל" (ח"ב עמ' רכד) וכן בשיחותיו (שמות עמ' 26 הערה 80) ציין לספר "בינה לעיתים" (לרבי עזריה ב"ר אפרים פיגיו, בעל ה"גידולי תרומה"¹⁸) דרוש מ"ו. כך נאמר שם:

"בפרק קמא דסוטה (יד ע"א): דרש רבי שמלאי: מפני מה נתאוה משה רבינו, עליו השלום, להיכנס לארץ? וכי לאכול מפריה הוא צריך, או לשבוע מטובה הוא צריך?

אלא כך אמר משה רבינו: הרבה מצוות נצטוו ישראל שאינן מתקיימות אלא בארץ. אכנס אני לארץ כדי שיתקיימו על ידי.

אמר לו הקדוש ברוך הוא: כלום אתה מבקש אלא לקבל שכר? מעלה אני עליך כאילו עשיתם, שנאמר: 'לכן אחלק לו ברבים' וכו' (ישעיהו נג, יב).

ומפשוטו נראה בביאור, כמה היה מצטער שלא יהיה חסר מקיום המצוות, שלא היה יכול לקיימן בחוץ לארץ.

וראוי להרגיש בו:

א) על מה נתייסדה שאלת רבי שמלאי, עליו השלום: 'מפני מה נתאוה משה להיכנס לארץ? האם לא ידענו כמה וכמה גדול זכות הדר בארץ ישראל מפני קדושתה? והאבות, עליהם השלום, וזולתם מהקדושים, לעולם נתאוו לזה! ויצחק, עליו השלום, לא הורשה לצאת ממנה, להיותו עולה תמימה (בראשית רבה סד, ג).

ואם כן, מה זו שאלה 'מפני מה נתאוה משה להיכנס לארץ?'

ב) גם אמרו, יתברך: 'כלום אתה מבקש אלא לקבל שכר?' יראה דבר זר, לייחס לאדון הנביאים, עליו השלום, יכוון לשמש את רבו על מנת לקבל פרס. כי אפילו יהיה לשכר העולם הבא לא יאות, כנודע.

ג) ואגב אורחין יש לדייק: למה האריך לומר: 'הרבה מצוות נצטוו ישראל שאין מתקיימות אלא בארץ? כי פשוט הוא שהמצוות נצטוו לישראל. יאמר בקיצור עיקר הכוונה: 'הרבה מצוות אינן מתקיימות אלא בארץ'.

¹⁸ רבי עזריה ב"ר אפרים פיגיו נולד בוונציה בשנת של"ט. בצעירותו למד בישיבתו של רבי שמואל יהודה קצנבלוגן בוונציה. בשנת שס"ז מונה כרבה של העיר פיזה, ולאחר עשרים שנה, בשנת שפ"ז, כרב וראש ישיבה בוונציה. התפרסם בעיקר בעקבות פירושו "גידולי תרומה" על "ספר התרומות" לרבי שמואל הסרדי תלמיד הרמב"ן בענייני חושן משפט. הפירוש "גידולי תרומה" מלא וגדוש בקיאות ועמקות, למרות שנכתב לאחר שריפת התלמוד באיטליה במיעוט ספרים. הובא בש"ך בחושן משפט יותר ממאה פעמים. רבי עזריה חיבר גם את ספר הדרשות המפורסם "בינה לעיתים", נפטר בשנת ת"ז.

(ד) וכן אמרו: 'כדי שיתקיימו על ידי, הוא לשון כבד. ולא היה לו לומר אלא: 'כדי שאקיימם'.

(ה) ואיך מוכיח מפסוק 'לכן אחלק לו ברבים', שיתן לו שכר כאילו עשאו, ושעל תאוותו לקיים אותן המצוות נאמר? כי אין אנו רואים רמז מזה בכתוב, עם שנדרשו כולם על משה רבינו, עליו השלום (סוטה יד ע"א).

ונאמר בביאורו: כי רבותינו ז"ל, המה ראו, בששאל משה רבינו, עליו השלום: 'אעברה נא ואראה את הארץ הטובה אשר בעבר הירדן' (דברים ג, כה), משמעות דברים אלו הוא: שלא היה מבקש להתיישב שם בדירת קבע, אלא היה מספיק לו לעבור שם עד כדי שיראנה בלבד, ולא היה חושש לצאת אחר כך ממנה. נמצא שלא היה שואל אלא הכניסה בלבד, לא הישיבה בה. ועל כן חקר רבי שמלאי, עליו השלום: כי בשלמא אם היה רוצה לעלות שם כדי להשתקע, ניחא, שהיתה כוונתו לזכות לדירת הארץ הקדושה מפני מעלתה, וכתאוות יתר האבות. אבל אנו רואים שלא נתאוהו אלא ליכנס בלבד, ולא לדור. כי אף על פי שאמרו (כתובות קיא ע"א): כל ההולך ארבע אמות בארץ ישראל מובטח לו שהוא בן העולם הבא' - זה הוא במי שנקבר שם, כאשר נתבאר במקומו (דרוש י'). ואם כן, מפני מה נוכל לייחס שנתאוהו לכניסה זו בקרבה? האם נאמר, שהיתה כוונתו למלאות תאוותו לשבוע מטובה ופריה, כדרך הרוצים להיכנס בגן או בפרדס, למלאות כריסם כדי שבעם מפירותיו פעם אחת, אף על פי שלשעה קלה יצאו ממנו, ועוד לא ישובו? זה ודאי לא ייתכן, חלילה, באביר הרועים הנאמן, עליו השלום. ולכן אמר: שכוונתו היתה רצויה לתכלית מעולה מאוד. והוא: מה שנודע מטבע עוצם שלמותו של משה רבינו, עליו השלום, כי לא הספיק לו מה שהשיג להשלים את עצמו, אבל השתדל תמיד להידמות לקונו, יתברך, בהשלמת זולתו, עד שנאמר עליו (אבות ה, יח): 'משה זכה וזיכה את הרבים' וכו', ולפיכך, כל המצוה שהיה יכול לזרז את ישראל לעשותם, היה מעוררם ומדריכם על כך. אלא שבהיותו עמהם במדבר, לא היה באפשרות לנחותם בדרך ילכו בה, אלא במצוות שאינן תלויות בארץ.

ועתה אמר משה, עליו השלום: הנני רואה שיש כמה מצוות אשר קהל עדת ישראל נצטוו בכללם לעשותן, שאינן מתקיימות אלא בארץ. ולפי זה, איני יכול לזכות להיות אני עילה וסיבה שיעשו אותן ישראל ויקיימו, בהיותי חוצה לארץ. ולפיכך, שאלתי מאת ד': אכנס בארץ - שהכניסה בלבד תספיק לי בזה: לא לשאני אקיימן, שזה אי אפשר אלא בהתיישב שם בהמשך הזמן, וכבר נגזרה גזרה על זה נגדי. אלא למען יתקיימו על ידי - בהיותי שם עמהם במקום קיומן אפילו שעה אחת. אז ארבה מאוד לזרזם ולהזהירם על קיומן ועשייתם, באמור להם: הנה, אתם עתה במקום אשר חל עליכם חיוב קיום מצוות אלו. הישמרו בנפשותיכם לבלתי התרשל כלל בעת בוא זמן קיום כל אחת מהן. כי דברים אלו וכיוצא בהן יתרשמו בלבם

ויוחקו אצלם, בהיותם במקום עצמו, ובלי ספק כן יעשו. ונמצא שיתקיימו מישראל על ידו של משה רבינו, עליו השלום, ובסיבתו. וזו היתה כוונתו ברצונו להיכנס שמה.

אז אמר לו הוא, יתברך: כלום אתה מבקש אלא לקבל שכר? וכו' - לא ידבר על מתן שכר מהמצוות ממש, לא מהעולם הזה ולא מהעולם הבא, כי זה ודאי לא היה מבוקש ממנו, עליו השלום. אלא הכוונה על השכר הפרטי אשר יזכה אליו המזכה את הרבים, אשר, בלי ספק, יבקשהו וידרשהו, והוא מה שנאמר על עצמו עליו השלום (שם): 'זכות הרבים תלוי בו' - שמה שנשתלמו אחרים על ידו מוסיף שלמות על עצמו, וכל שלמותם תלוי בו. והיא בקשה יקרה ורצויה אצל גדול הנפש, שאינה להגדלת פרס או תועלת, אלא להיות בגדר שלם מוחלט, בהיותו משפיע כמוהו, יתברך, כאשר אמרנו, ושכל מה שיעשו אחרים יהיה נחשב כאילו הוא עשהו. וזה הוא: 'כלום אתה מבקש' - בתאוותך זו לשיתקיימו אותן המצוות מישראל על ידי הזהרתך והשפעתך - אלא כדי שתקבל השכר הטבעי לזה, שהוא היות זכות הרבים תלוי בך, וכאילו אתה עשית אותן המצוות? הרי אתה עתה בגדר זה, והשגת אותו התכלית, כי מעלה אני עליך כאילו כבר עשיתם - כי, סוף סוף, מה שיקיימו ישראל ייקרא שהוא על ידך, ממה שהזהרתם ולמדת אותם כאן, וזכות הרבים יהיה תלוי בך.

וכמה נתבאר כל זה בנעימות, בפסוק שמביא: 'לכן אחלק לו ברבים' וגו', אשר מלת 'לכן' היא גזירה נמשכת מהפסוק הקודם שאמר: 'מעמל נפשו יראה ישבע, בדעתו יצדיק צדיק עבדי לרבים, ועוונותם הוא יסבול'. 'לכן אחלק' וגו' (ישעיהו נג, יא-יב). כי הם באמת דברים קשי ההיתוך ומחוסרי הבנה. אבל בדברם על ענין זה של משה רבינו, עליו השלום, יבואו על נכון ככל דברי ר' שמלאי, עליו השלום. כי הנה ראינו שמשא לא שאל רק: 'אעברה נא ואראה' - שהיה שבע, מרוצה ומפוייס, לעבור בעבור הראיה בלבד, ולא היה מבקש יותר, לקביעות דירה שם. וזה הוא: 'מעמל נפשו יראה ישבע' - אם העבד הנאמן הזה, מעמל נפשו ומרירות רוחו, שנגזר עליו שלא יהיה לו חלק בירושת הארץ, הורה בתפילתו, שהוא שבע ומפוייס במה שיראה אותה בלבד כשיעבור שמה; אודיעך מה שהיה בדעתו בזה, וכוונתו הנכבדה: כי לא היתה לתועלת עצמו ליהנות ממנה מאומה, אלא בדעתו ובפנייתו היה שייצדיק צדיק עבדי לרבים' - רצה עבדי זה הצדיק להצדיק את הרבים ולזכותם ולהזהירם, ולגרום להם יהיו צדיקים בקיום המצוות התלויות בארץ, כדרכו כל הימים שזכה וזיכה את הרבים. ולכן, הנה שכרו אתו: 'אחלק לו ברבים' - שהוא ממש 'זכות הרבים תלוי בו', כי זה כל פרי שלמות הצדיק המאושר".